

บทที่ 4

วาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในสังคมไทยผ่านสถาบันหลัก ยุคแรก สังคมเกษตรกรรม: ความชราตามธรรมชาติโลก

เกริ่นนำ

โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงผู้สูงอายุ ภาพในจินตนาการของบุคคลทั่วไป คือ ภาพคนแก่ ผิวน้ำเห็นวัยน จิตใจอ่อนล้า เกษียณอายุจากการทำงาน อยู่กับบ้าน เข้าวัดเข้าวา แต่สำหรับนักวิชาการสายวัฒนธรรมศึกษาลับกระตุกให้กลับมาคิดว่า ภาพที่กำลังจินตนาการนี้เป็น “ของจริง” หรือว่าผ่าน “การประกอบสร้าง” ตลอดจนถึงคำถามว่า ภาพผู้สูงอายุมีเพียงภาพเช่นนี้อย่างเดียวหรือไม่

นักคิดคนสำคัญในกลุ่มนี้คือ Michel Foucault (มิเชล ฟูโกต์) อธิบายว่า อัตลักษณ์มิใช่เป็นเรื่อง “ธรรมชาติ” แต่หากเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากอำนาจในการสร้างความรู้ต่างๆ เช่น การแพทย์ รัฐ ที่จะอธิบายสิ่งต่างๆ และใช้เครื่องมือคือภาษาและการกระทำต่างๆ หรืออาจเรียกว่า “วาทกรรม” (discourse) เป็นตัวช่วย จนทำให้เราเห็นอัตลักษณ์เป็นไปตามอำนาจที่สร้างขึ้นนั้นได้ อย่างแนบเนียนจนแทบจะไม่ขบคิดหรือตั้งคำถาม จนในที่สุดก็ยอมรับโดยปริยายและกำหนดชีวิตคนอื่นอีก ดังที่ ธงชัย วินิจจะกูล อ้างอิงแนวคิดของ Hoy (2539: 15-16) ไว้ว่า

มนุษย์จะเป็นผลผลิตของเทคโนโลยีและอำนาจของ discourse แล้ว มนุษย์ยังตกเป็นเครื่องมือของ discourse ในการสร้างตัวตนของมนุษย์ด้วยตนเอง กล่าวคือ มนุษย์ยอมรับอำนาจ discourse แล้วจึงนำกฎเกณฑ์มาตรฐานต่างๆ ที่ discourse สร้างขึ้นไปสอดส่องตรวจตราและกำหนดมนุษย์ด้วยตนเองให้มีแบบแผนของเรือนร่างพฤติกรรมและความเป็นมนุษย์ในกรอบที่ discourse อนุญาต มนุษย์ปฏิบัติต่อมนุษย์ผู้อื่นด้วยตนเองอย่างเป็นผู้ได้บังคับบัญชา

ยิ่งกว่านั้น ฟูโกต์ ยังตั้งข้อสังเกตการศึกษาวาทกรรมด้วยวิธี archeology/genealogy ด้วยว่า วาทกรรมอัตลักษณ์นั้นเสมือนวัตถุสิ่งของในชั้นดินก่อตัวขึ้นมาดำรงอยู่ภายใต้ประวัติศาสตร์แบบหนึ่ง แต่ทั้งหมดก็จะเชื่อมร้อยโยงใยกันเป็นเครือข่ายที่ครอบงำมนุษย์ แนวทางการศึกษาจึงต้องขุดค้นไปในอดีตประหนึ่งการขุดแบบโบราณคดี นอกจากนั้นฟูโกต์ยังเสนอด้วยว่า สนามพลังของวาทกรรมนั้นก็อาจมีการเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้น สิ้นสุด และปะทะ ประสาน ต่อสู้ได้ตลอดเวลา ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับอำนาจและความรู้ที่กำหนดวาทกรรม (ธงชัย วินิจจะกูล, 2539) นั่นก็หมายความว่า วาทกรรมอัตลักษณ์ย่อมมีการแปรเปลี่ยน ปะทะ ประสาน ไปตามอำนาจที่กำหนด

จากแนวคิดดังกล่าวจึงนำมาตั้งคำถามถึงกรณีของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุได้ว่า อัตลักษณ์ของผู้สูงอายุอาจมิใช่เรื่องธรรมชาติ แต่เป็นการประกอบสร้างขึ้นมาโดยผ่านอำนาจและการสร้างความรู้โดยใช้วาทกรรมเป็นเครื่องมือช่วยกำหนดความหมาย หากเป็นเช่นนั้นจริงอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุก็น่าจะมีความหลากหลายและขึ้นอยู่กับว่าใครจะเป็นคนกำหนด

ด้วยเหตุนี้จึงนำมาสู่การศึกษาในบทนี้ว่า อัตลักษณ์ของผู้สูงอายุในสังคมไทยจะเป็นเช่นไร มีกลยุทธ์การสร้างอย่างไร ใครกำหนด และมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่

เพื่อจะเผยให้เห็นว่าอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุในสังคมไทยเป็นอย่างไร มีกลยุทธ์อะไร ใครกำหนด และเปลี่ยนแปลงหรือไม่ บทนี้จะศึกษาผ่านเอกสารที่กระจายกระจายอยู่ในสังคมไทยจากสถาบัน 5 สถาบันหลัก คือ สังคมและวัฒนธรรม การแพทย์ รัฐ เศรษฐกิจ และการสื่อสาร จากอดีตสู่ปัจจุบัน ผ่านบทความ งานวิจัย หนังสือ คู่มือผู้สูงอายุ นโยบายรัฐ ข่าว สารคดี ภาพยนตร์ โฆษณา เป็นต้น โดยประยุกต์ใช้เครื่องมือการวิเคราะห์วาทกรรมของ Norman Fairclough (นอร์แมน แฟร์คลาฟ) ซึ่งจะพิจารณาวาทกรรมในสองมิติคือ ตัวบท (text) และปฏิบัติการทางสังคมและวัฒนธรรม (socio cultural practice) (ส่วนในมิติปฏิบัติการวาทกรรม (discourse practice) จะมิได้วิเคราะห์เนื่องจากสถาบันต่าง ๆ พวกกันประสานพลังกำหนดอัตลักษณ์จึงไม่อาจจะระบุได้เด่นชัดว่า สถาบันใดเป็นผู้ผลิตวาทกรรม)

โดยที่มิติแรก จะพิจารณาประเภทเนื้อหา ประเภทวาทกรรม และประเภทสื่อ ส่วนมิติที่สอง จะพิจารณาว่าตัวบท จะมีการเชื่อมโยงหรือโยงใยกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมอย่างไร ทั้งด้านการเมือง การแพทย์ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และการสื่อสาร ซึ่งถือว่าเป็นจุดสำคัญของการวิเคราะห์วาทกรรมแนวนี้ที่มิได้มองภาษาที่ตัดขาดจากสภาพสังคมและวัฒนธรรม

ผลการวิเคราะห์จะแสดงให้เห็นถึงกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุในสังคมไทยที่มีความแตกต่างหลากหลาย และมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะเพิ่มเติมขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงของเวลาและไม่ต่อเนื่องแต่ทั้งหมดกลับมีการเชื่อมโยงกัน จนทำให้เกิดอัตลักษณ์อย่างน้อย 3 ยุคสมัย คือ ยุคแรก สังคมเกษตรกรรม จะเน้นอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในลักษณะ “ความซื่อตามธรรมชาติ” ซึ่งหมายถึงความซื่อเป็นเรื่องของธรรมชาติไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามการกำหนดของสถาบันศาสนา ยุคที่สอง สังคมอุตสาหกรรม จะเน้นอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในลักษณะ “การจัดระเบียบความซื่อ” หรือการที่สถาบันหลักในสังคมคือ การแพทย์และรัฐ ก้าวเข้ามามีบทบาทจัดการความซื่อในหลากหลายรูปแบบ คือ ทั้งการมองผู้สูงอายุในเชิงอ่อนแอและเข้มแข็ง และยุคที่สาม สังคมข้อมูลข่าวสาร จะเน้นอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในลักษณะ “ความซื่อที่จัดการได้” หรือการที่คนชรากลายเป็นผู้มีอำนาจที่จะจัดการความซื่อได้ด้วยตนเอง

อนึ่ง เนื่องจากเนื้อหาที่มีจำนวนมากผู้วิจัยจึงจะจัดแบ่งการวิเคราะห์โดยแยกเป็นบท โดยในบทที่ 4 จะเน้นยุคสังคมเกษตรกรรม: ความชราตามธรรมดาโลก ส่วนบทที่ 5 จะนำเสนอถึงยุคสังคมอุตสาหกรรม: การจัดระเบียบความชรา และบทที่ 6 จะนำเสนอถึงยุคสังคมข้อมูลข่าวสาร: ความชราที่จัดการได้ ดังรายละเอียดจะนำเสนอตามลำดับ

อัตลักษณ์ผู้สูงอายุในยุคสังคมเกษตรกรรม: “ความชราตามธรรมดาโลก”

อัตลักษณ์ผู้สูงอายุในยุคแรก เป็นอัตลักษณ์ที่ถือกำเนิดขึ้นในสังคมไทยช่วงแรกในยุคสังคมเกษตรกรรม หรือในช่วงที่สังคมยังไม่ได้ก้าวสู่สังคมทันสมัย และสภาพสังคมลักษณะนี้ก็ยังดำรงอยู่ในสังคมไทยโดยเฉพาะในชนบทไทยและแม้แต่ในสังคมเมืองในปัจจุบัน สังคมในยุคสมัยนี้จะมุ่งเน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ครอบครัว และชุมชน และมิติศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพุทธ จะส่งผลต่อผู้สูงอายุในลักษณะ “ความชราตามธรรมดาโลก” กล่าวคือ ความชราเป็นไปตามตามธรรมชาติ อีกทั้ง ความชรามิได้มีนัยยะด้านลบแต่กลับมีความหมายด้านบวกคือการเป็นผู้เชี่ยวชาญเพราะมีประสบการณ์เป็นเวลายาวนาน

เพื่อพิสูจน์ข้อสันนิษฐานข้างต้น จะนำไปสู่การวิเคราะห์วาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุจากตัวบทต่างๆ (ซึ่งไม่จำเป็นต้องย้อนกลับไปในตัวบทในอดีตเสมอไป โดยเฉพาะในกรณีของตัวบทของสถาบันศาสนา มักจะผลิตซ้ำความหมายจากอดีตไม่ค่อยแปรเปลี่ยนเท่าไรนัก รวมถึงการพิจารณาคำสำนวน ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือปัจจุบันก็เป็นสิ่งที่ผลิตซ้ำจากอดีตเช่นกัน) หลังจากนั้นก็นำมาวิเคราะห์ตามแนวทาง Fairclough ในสองมิติ คือ ตัวบท และปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์ตัวบท

การวิเคราะห์ตัวบทของผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรมสามารถพิจารณาในสามด้านคือ ด้านแรก เนื้อหา ด้านที่สอง ประเภทวาทกรรม และด้านที่สาม ประเภทสื่อ

1.1 ประเภทเนื้อหา จำแนกเป็น 4 มิติตามแนวคิดสุขภาวะ คือ กาย ใจ สังคมและจิตวิญญาณ

(1) กาย ร่างกายของผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรมถูกกำหนดจากมิติสังคมและศาสนา ในด้านหนึ่ง ร่างกายผู้สูงอายุถูกมองว่า สามารถเสื่อมสลายได้ตามธรรมชาติ ดังคำ และสำนวน ที่ปรากฏในสังคมไทยว่า “สังขารไม่เที่ยง” “ไม้ไผ่ลี้ผึ้ง” เป็นต้น คำดังกล่าวผนวกกับมิติ

ศาสนาที่มองว่า ความเสื่อมของร่างกายเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และที่สำคัญยิ่งก็คือ เป็นวาระที่สมควรแก่การทำความดีเพื่อเกิดในภพภูมิที่ดีกว่า ดังคำสอนของหลวงพ่อบุญญานันทภิกขุที่ว่า

ความแก่เป็นเหตุทุตชนิดหนึ่ง

ซึ่งมาเตือนเราให้รู้ว่...

อีกไม่นานแล้ว จะต้องเจ็บและตาย

อย่ามัวประมาทอยู่เลย

มีสิ่งไรที่พอจะนำติดตัวไปได้ก็ให้รีบทำเสีย

(อ้างถึงใน พระสุธรรมเมธี, 2552: 6)

นอกจากนั้น ความเสื่อมของร่างกายก็ยังนำไปสู่ภาวะของความตาย ซึ่งมีได้หมายถึงวาระสุดท้ายแต่เพียงอย่างเดียวแต่ในเชิงศาสนายังหมายถึงการเตรียมตัวตายด้วยแนวทาง “เจริญมรณัสสติ” (หรือในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ของพระพรหมคุณาภรณ์, 2551: 298 ใช้คำว่า มรณสติ) หรือการพิจารณาว่า ความตายเป็นเรื่องเล็กน้อยที่เกิดขึ้นได้ (จินตนา สงค์ประเสริฐ, 2539: 43) โดยมีได้เป็นสิ่งที่สิ้นหวังแต่เพราะยังมีโลกหน้าในภูมิอื่นให้ได้ตระหนักในการใช้ชีวิตให้ไม่ลืมหืมตัว จมอยู่กับสุขหรือทุกข์ที่พบเห็นอย่างเดียว (นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, 2550: 38)

ในอีกด้านหนึ่ง แม้ร่างกายผู้สูงอายุบางท่านอาจจะไม่ได้ประสบความสำเร็จตามความอ่อนแอ แต่ก็พยายามเตือนใจให้ผู้สูงอายุใช้ร่างกายให้เกิดประโยชน์ไม่ใช่หลงมัวเมาอยู่ในทางโลก โดยเฉพาะประเด็นเรื่องเพศ ดังสำนวนที่เตือนสติผู้สูงอายุว่า “เฒ่าหัวงู” “ไก่แก่แม่ปลาช่อน” “หนุ่มทั้งแท่งมากินแดงเถาตาย” “โคแก่ชอบกินหญ้าอ่อน” ในสำนวนภาคเหนือก็สำนวนว่า “ฝ่ายหูกทอบเข้า บ่าวเฒ่านั่นบ่มีไผเอา” ซึ่งแปลว่า “เส้นฝ่ายหนาทอไม่ได้ หนุ่มแก่สาวแก่ไม่มีใครอยากได้เป็นคู่ครอง” (ประพนธ์ เรื่องณรงค์, 2552: 23) หรือในสุภาษิตอสิริญาณ (อ้างถึงในประสพ รัตนกร, 2538: 53) ที่กล่าวว่า

ดูโรงเรือนเปรียบเสมือนกับสังขาร ปลูกไว้นานเก่าคร่ำคร่าจลลลาย

แก่ลงแล้วโครงร่างหนอร่างกาย ไม่เจิดจายเหมือนหนุ่มกระชุ่มกระชวย

ตาก็มัวหวัทขาวเป็นครวคร่ำ หูกก็เข้าไม่ได้ยินเอาสิ้นสว

แรงก็ถอยน้อยกำลังนั่งก็งว พันทักไปเสียด้วยไม่ทันตาย

แต่ตณหานี้ทำไมยังไม่แก่ ยังปกแผ่พังพ่นผิงตึงใจหาย

เห็นสาวสาวเข้ายังตะเกียกตะกาย คิดอุบายใครจะแข่งแต่เกรงจน

สำนวนและบทสุภาสิตข้างต้นนี้เป็นการพยายามเตือนใจผู้สูงอายุให้หลีกเลี่ยงจากเรื่องทางเพศ และหนทางที่จะแก้ไขได้ก็คือการหันไปสู่โลกของจิตวิญญาณหรือธรรมะ ดังจะปรากฏในหัวข้อที่ (4)

(2) ใจ เมื่อสภาพร่างกายเปลี่ยนแปลงไป ก็ย่อมส่งผลต่อสภาพจิตใจให้อ่อนแอด้วยเช่นเดียวกัน เพียงแต่อาจจะยังไม่ใช่ปัญหาของผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรมเท่าไรนัก เพราะสถาบันศาสนาก้าวเข้ามาช่วยเตือนใจให้กับผู้สูงอายุเมื่อเข้าใกล้วัยชรา ดังปรากฏในหนังสือเรื่อง “ธรรมะรักษาใจวัยชรา” ของ พระพรหมมงคลจารย์ (2552ก) แสดงให้เห็นว่า แม้ร่างกายจะโรยรา แต่ก็ไม่ต้องทุกข์ร้อนเพราะเป็นไปตามสังขาร ดังคำสอนที่ว่า

อันนี้เราก็ต้องนึกถึงกฎอนิจจังของพระพุทธเจ้าไว้เป็นเครื่องเตือนใจว่า ชีวิตร่างกายมันไม่เที่ยง มันมีการเปลี่ยนแปลง อย่าเป็นทุกข์ เช่นว่า เกิดผมหงอก อย่าไปเที่ยวย้อมให้มันวุ่นวาย เปลืองสตางค์เปล่าๆ แล้วก็ลำบากในการที่ย้อม เรายอมรับว่า ผมแก่ก็แล้วกัน ผมหงอกแล้วดีเหมือนกัน มันจะได้เป็นเครื่องเตือนใจ หรือว่าอะไรมันเปลี่ยนแปลงไป ก็ยอมรับว่ามันเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพ

(พระพรหมมงคลจารย์, 2552ก: 21)

การเตรียมใจของผู้สูงอายุนี้นี้ พระพรหมมงคลจารย์ได้สอนไว้ว่า ทำได้ตั้งแต่การเตรียมรับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น เตรียมใจสำหรับความผิดหวัง เช่น ไม่หวังอะไรกับลูกหลาน การไม่วิตกกังวล การสร้างจิตใจเพื่อรับทุกสถานการณ์ รวมถึงการเตรียมตัวตายก่อนตาย เป็นต้น ที่สำคัญคือ การเตรียมใจนี้จะสัมพันธ์กับมิติจิตวิญญาณในหัวข้อที่ (4)

นอกจากนั้น การเตือนใจผู้สูงอายุก็ยังใช้เพื่อเป้าหมายที่จะให้ผู้สูงอายุตระหนักว่าตนก็เป็นผู้มีประโยชน์หรือมีคุณค่าในอดีตด้วยเช่นกัน เท่ากับเป็นการให้กำลังใจผู้สูงอายุที่อาจจะท้อใจเมื่อร่างกายอ่อนแอ เช่น คำสอนต่อไปนี้

คนแก่นี่นึกว่าตัวไม่มีประโยชน์แล้ว อยู่ไปทำไม นี่ความคิดของท่านอย่างนั้น แต่ความจริงคนแก่อยู่ในบ้านมันเป็นประโยชน์ คนจีนบอกว่า คนแก่เป็นเพชรน้ำหนึ่งของบ้าน บ้านไหนมีคนแก่อายุมากๆ เขาเรียกว่าเป็นมงคลแก่บ้านเรือนของผู้นั้น ใครไปมาหาสู่ได้พบคนอายุยืนนี้ เขาสบายใจ เพราะฉะนั้น คนแก่นี่เป็นประโยชน์

(พระพรหมมงคลจารย์ อ้างถึงในพระสุธรรมเมธี, 2552: 14)

(3) **สังคม** ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับสังคมเกษตรกรรมอาจจำแนกได้สามประการคือ ประการแรก คุณค่าของผู้สูงอายุ ประการที่สอง การเตือนใจผู้สูงอายุให้ทำประโยชน์ และประการที่สาม การตอบแทนบุญคุณผู้สูงอายุ

ประการแรก คุณค่าของผู้สูงอายุ หมายถึง การที่สังคมเกษตรกรรมให้คุณค่าของผู้สูงอายุในฐานะ “ผู้รู้” “ผู้เชี่ยวชาญ” “ผู้มีประสบการณ์” “ผู้มีอำนาจ” และ “ผู้ทำประโยชน์ให้กับครอบครัวและสังคม” ผู้สูงอายุจึงมีสถานภาพที่สูงในสังคมอย่างมาก จากหลักฐานที่ปรากฏในคำสำนวน ที่กล่าวถึงผู้สูงอายุในแง่คุณค่า เช่น “ผู้อาวุโส” “ผู้หลักผู้ใหญ่” “ผู้เฒ่า” “เสื่อเฒ่าจำศีล” “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” “อาบนํ้าร้อนมาก่อน” “ร่มโพธิ์ร่มไทร” “เพชรในบ้าน” (พระพรหมมงคลจารย์, 2552ก: 32)

ในภาคอีสานก็มีสำนวนอยู่ไม่น้อยที่ยกย่องคุณค่าของผู้สูงอายุ เช่น “อย่างนำกันผู้เฒ่า ผีเป่าปากกัด” หมายถึง “เดินตามหลังผู้เฒ่า สิ่งชั่วร้ายไม่ทำอันตราย” สำนวนถัดมา “ควายเฒ่าฉลาดชน คนสัปดนฉลาดเฒ่า” คือ “ควายแก่มักฉลาดเมื่อชนกับควายอื่น ส่วนคนสัปดนหรือคนชอบพูดสองแง่สองง่ามมักฉลาดในการพูด” และสำนวนที่ว่า “สิบช่างบ่ท้อเคย สิบลูกเขยบ่ท้อพ่อเฒ่า” หมายความว่า “ช่างสิบคนไม่เท่าผู้ชำนาญงาน และลูกเขยสิบคนย่อมไม่เท่าพ่อตา” (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2552: 28, 33, 34)

การให้ความสำคัญต่อผู้สูงอายุยังปรากฏอยู่ในคำเรียกญาติในสังคมไทยด้วย เช่น พี่ น้อง น้า ลุง ตา ยาย เป็นต้น และไม่เพียงแต่ผู้สูงอายุในครอบครัวเท่านั้น คำเรียกญาติยังหมายรวมถึงผู้สูงอายุทั่วไปในสังคมก็ได้รับการยกย่องด้วยเช่นกัน ดังปรากฏการใช้คำเรียกญาติต่อคนทั่วไปในสังคม (เนื่องน้อย บุญยเนตร, 2542: 147 และศิริพร จูฑะฐาน 2544: 248)

ประการที่สอง การเตือนใจผู้สูงอายุให้ทำประโยชน์ แม้ผู้สูงอายุจะมีคุณค่าดังที่กล่าวไปในหัวข้อที่ผ่านมาแล้ว แต่ผู้สูงอายุบางคนก็อาจเหนื่อยล้าและหมดแรง สังคมจึงยังคงย้ำเตือนให้ผู้สูงอายุต้องทำหน้าที่และรับผิดชอบไม่ใช่จะอยู่เปล่าประโยชน์ไปวันๆ ดังสำนวนที่ว่า “แก่กะไหลกะลา” ใกล้เคียงกับ “คนจะแก่แก่ความรู้ไช้อยู่นาน” ตรงกับสำนวนภาคเหนือว่า “แก้อย่อนกินเข้า แก้อย่อนเกิดเมิน” สำนวนอีสาน “โตแดง โตเต้า โตเพราะกินข้าว เฒ่าเพราะอยู่นาน” และสำนวนใต้ที่ว่า “แก่มะพร้าว เฒ่ามะละกอ” และ “ผู้เฒ่าตาบอด นอนกอดตำรา” ซึ่งหมายถึง “ผู้หวังวิชาทั้งๆ ที่ไม่มีประโยชน์อันใดแก่ตนเอง” (สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, ม.ป.ป. และประพนธ์ เรืองณรงค์, 2552)

ในทางศาสนาก็ยังกำหนดคุณค่าผู้สูงอายุอีกทั้งให้ทำประโยชน์เพิ่มเติม โดยเฉพาะการทำความดีและมุ่งมั่นหาทางสงบด้วยหนทางศาสนา ดังคำเรียกว่า “รัตตัญญู” หรือ ผู้รูราตรีนาน ดังคำสอนว่า

เรียกว่ารัตตัญญู-ผู้รู้ราตรีนาน เป็นที่เคารพนับถือ เป็นที่เชื่อฟัง หมายความว่า รู้อะไรมากสมกับที่เกิดมานานอายุยาว มันจะต้องรู้จักแก่ คือ มากด้วยสติปัญญา ความชำนาญ เชี่ยวชาญในสิ่งที่เรียกว่า ชีวิต รู้อะไรมากฉลาดกว่าเด็กๆ นั้นแหละ จึงเรียกว่า ผู้สูงอายุ เมื่ออายุมากเข้าชีวิตนี้มันเยือกเย็นสงบลงมากหรือไม่ หรือว่า ยังโง่งเหมือนเด็กๆ ยังวุ่นวายเหมือนเด็กๆ ยังทำอะไรไม่ถูกเรื่องถูกราวเหมือนเด็กๆ อย่างนี้เป็นที่น่าเสียดาย มันต้องไปมากกว่านั้น ไปหาความสงบทางจิตใจ เรื่องบุญ เรื่องกุศล เรื่องสมาธิ เรื่องภาวนา แม้ไม่ถึงอย่างนั้นก็พอใจในความสงบ

(พุทธทาสภิกขุ อ้างถึงในจินตนา สงค์ประเสริฐ, 2539: ปกหลัง)

รวมถึงคำสอนให้รีบทำความดีก่อนที่จะตาย ดังปรากฏในคำสอนทางศาสนาที่ว่า

แม้เราไม่รู้ว่ายอายุของเราจะยืนนานเพียงใด เราก็ตั้งใจใช้ชีวิตของเราไม่ว่าจะสั้น ก็ตาม ยาวก็ตามนี้ให้มีคุณค่า ให้เป็นที่มีประโยชน์ มีความภาคภูมิใจ สามารถยกมือไหว้ตนเองได้ ถ้าทำอย่างนี้แม้ชีวิตจะสั้นก็ควรแก่สรรเสริญ หากว่าชีวิตยืนยาวนาน มีอายุยืนต่อไปก็เป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทร สามารถบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่คนเป็นอันมากต่อไปได้

(พระคฺษฎี เมธังกุโร, 2553: 8)

พระพรหมมังคลาจารย์ (2552ค) ยังได้ระบุหน้าที่ของผู้สูงอายุถึง 10 ประการ โดยให้ธรรมะเป็นแกนกลาง ควบคู่กับการควบคุมร่างกายและจิตใจ เพื่อเตือนใจผู้สูงอายุให้ทำความดีในเวลาที่มียู่ คือ

1. หมั่นทำบุญกุศล
2. งดเว้นอคติ 4 คือ ไม่ลำเอียงเพราะรัก เพราะชัง เพราะกลัว และเพราะหลง
3. ตั้งมั่นในพรหมวิหาร 4
4. พยายามทำตนเป็นคนเลี้ยงง่าย
5. ไม่ขี้น้ำจู้
6. พยายามพูดจาให้มีหลักฐานมั่นคง
7. หมั่นปรับปรุงตนให้เป็นผู้รู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใหม่ๆ
8. พยายามออกกำลังกายพอสมควรแก่กำลัง

9. เลือกอาหารที่ย่อยง่าย

10. ตั้งใจบำเพ็ญอภัยทานเป็นประจำ

ประการที่สาม การตอบแทนบุญคุณผู้สูงอายุหรือความกตัญญูทวดเที ในเมื่อสังคมกำหนดให้ผู้สูงอายุเป็นผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ และทำประโยชน์ให้กับครอบครัวและสังคมแล้ว สังคมก็ได้สร้างแนวคิดเรื่องการตอบแทนบุญคุณผู้สูงอายุขึ้น หรือแนวคิดความกตัญญูทวดเที โดยเฉพาะพระคุณของพ่อแม่ ดังคำกล่าวที่ว่า “บุญคุณของพ่อแม่มีนใหญ่หลวงยิ่งนัก ชดใช้เท่าไรก็ไม่หมด” (สนิท สมักรการ, 2545: 257) อีกทั้ง การสร้างคำที่ประณามและสาปแช่งผู้ไม่ตอบแทนบุญคุณว่า “เนรคุณ” และ “อกตัญญู” ขึ้นมาดังนี้

คนที่อกตัญญูไม่รู้คุณของสิ่งเหล่านี้จะต้องล่มจม หรืออย่างน้อยก็ซุดหลุมฝังตัวเองเพราะความโกรธตอบ วิชาตอบ ความอึดอันตันใจ เอะอะวอยวาย มีจิตใจระส่ำระสาย ทำอะไรผิดพลาดไปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วจักไม่เป็นการทำลายตนเองอย่างไรได้

(พระธรรมโกศาจารย์, 2552ก: 8)

การตอบแทนบุญคุณนอกจากปรากฏในมติศาสนาเป็นที่แห่งแรกแล้ว (รายละเอียดในหัวข้อถัดไป) ยังปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ความว่า “ชั่วพ่อกู กูบำเรอแก่พ่อกู กูบำเรอแก่แม่กู กูได้ตัวปลา กูเอาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู” (ราชบัณฑิตยสถาน อ้างถึงใน ปิยากร หวังมหพร, 2546: 87) อันแสดงให้เห็นว่า ความกตัญญูนั้นซึมซับลึกในวิถีชีวิตของสังคมไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน จากสถาบันศาสนาและก้าวไปสู่ชีวิตประจำวัน

(4) จิตวิญญาน จากหัวข้อข้างต้นคือ กาย ใจ สังคม พบว่า สังคมเกษตรกรรมจะเชื่อมโยงมิติทั้งหมดเข้ากับจิตวิญญานหรือศาสนาในสองประการคือ กฎไตรลักษณ์ และความกตัญญู หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มิติจิตวิญญานเป็นมิติที่มีอิทธิพลครอบงำมิติอื่นๆ

ประการแรก กฎไตรลักษณ์ หรือลักษณะสาม เป็นธรรมะที่อธิบายให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของโลกตามชาติ คือ “อนิจจตา” หรือความเป็นของไม่เที่ยง “ทุกขตา” หรือความทุกข์หรือความเป็นของคงทน และ “อนัตตตา” คือ ความเป็นของมิใช่ตัวตน (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551: 119-120)

กฎไตรลักษณ์ช่วยอธิบายให้เห็นว่า “การเกิด แก่ เจ็บตาย เป็นเรื่องธรรมดาโลก” กล่าวคือ ไม่ว่าใครก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จึงต้องยอมรับกับสภาพความเป็นจริงดังกล่าว อาทิ

ผู้ยึดถือหลักไตรลักษณ์ของพระพุทธศาสนาก็สามารถจะทบทวนพิจารณาเช่นนี้ได้จากร่างกายของตนเองที่เรียกเป็นสำนวนว่า “ปลงสังขาร” ได้ตลอดเวลาว่า เนื้อหนังมังสาที่เป็นร่างกายปรากฏภายนอกมี เส้นผม เล็บ ฟัน หนัง (เกศา โลมา ขนาคา ทนต์ตา ตโจ ตามภาษาพระ) กดี และตับไตไส้พุง ฯลฯ ที่เป็นอวัยวะของร่างกายซ่อนอยู่ภายในกดี ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไม่ทนอยู่ในภาพเดิม และสุดท้ายก็ต้องผุเปื่อยทำลายสูญหายไปรวมอยู่ในธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ไม่เป็นสมบัติและตัวตนของเจ้าของได้....จึงควรละวางลงเสียไม่ยึดมั่นว่า เป็นสิ่งที่จริงจังที่จริงยั่งยืนได้

(พัทธยา สายหนู, 2542: 326-327)

จากหลักธรรมดังกล่าวก็นำมาสั่งสอนให้กับพุทธศาสนิกชนได้เข้าใจว่า ความสูงอายุนั้นเป็นเรื่องที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีพ้น ดังเช่น

ความแก่เป็นธรรมดาของชีวิต ถ้าคุณยอมรับความจริงข้อนี้ได้ ใจคุณจะไปรังโล่งเหมือนวางของหนักลง มองให้ดี ความแก่กำลังสอนสังขารแก่คุณอีกครั้งหนึ่งว่า ชีวิตนั้นไม่เที่ยง ไม่มีอะไรที่ยั่งยืน หาก你还ยึดติดในร่างกายของคุณว่า ต้องเที่ยงต้องยั่งยืน คุณจะทุกข์อย่างยิ่ง ต่อเมื่อเลิกยึดในร่างกายว่า ต้องเที่ยง ความทุกข์จะคลายไป แต่จะดีกว่านั้น หากคุณมองให้ลึกลงไปอีกว่า ไซ้แต่ร่างกายเท่านั้นที่ไม่เที่ยง หากรวมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เรียกว่า สังขาร

(พระไพศาล วิสาโล, 2551: 24-25)

ประการที่สอง ความกตัญญู ในทางศาสนาจำแนกออกเป็นสองส่วนคือ “กตัญญูตา” หรือการรับรู้ในบุญคุณ และ “กตเวทิตา” หรือการตอบแทนบุญคุณ (พระธรรมโกศาจารย์, 2552ก: 5) ทั้งนี้ ธรรมะชุดดังกล่าววางอยู่บนพุทธโฆษาของพระพุทธเจ้าที่ว่า “นิมิตต สาธุ รูปาน กตญญูกตเวทิตา หรือความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี” (พระพรหมมังคลาจารย์, 2552ข: 14)

จากธรรมะชุดดังกล่าวก็นำมาใช้ในการเทศนาสั่งสอนให้ผู้คนรู้คุณของผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะพ่อแม่และผู้เลี้ยงดู ดังที่พระพรหมมังคลาจารย์เทศนาไว้ว่า

ส่วนคนที่ยังไม่เข้าสู่วัยชราแล้ว ก็ยังมีคนชราอยู่ในบ้านของเราจะเป็นคนประเภทใดก็ตาม คนแก่ที่อยู่กับเรากับครอบครัวเรามาจนนานก็เป็นคนชราแล้ว ต้องเอาใจใส่นึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวอย่านึกว่าเป็นส่วนเกินเป็นอันขาด ต้องเอาใจใส่ดูแลให้ท่านสบายใจ เหมือนกับว่า เป็นผู้ที่มีอาวุโสในครอบครัวของเรา

(พระพรหมมิ่งคลาจารย์, 2552ก: 33-34)

นอกจากนั้น ยังได้กำหนดแนวทางความกตัญญูไว้ โดยพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (2552ก) ระบุไว้ดังนี้ (1) การหมั่นเยี่ยมเยียนผู้สูงอายุ เพราะการได้เห็นหน้าเป็นยาขนานพิเศษ (2) การดูแลเอาใจใส่คนแก่ตามธรรมเนียมไทยในวันปีใหม่ วันตรุษ วันสงกรานต์ โดยจะมีประเพณีรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุเพื่อให้กำลังใจแก่ท่าน และ (3) คอยสนับสนุนให้ท่านทำในสิ่งที่ชอบเพื่อให้สบายใจ

โดยรวม ประเภทเนื้อหาทั้งสี่ประเภท คือ กาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ มิติด้านจิตวิญญาณดูเหมือนจะเป็นแกนกลางที่กำหนดมิติอื่นๆ อันทำให้วาทกรรมผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรมมิได้ถูกมองในแง่ลบเป็นหลัก ถึงแม้จะมีบ้าง เช่น กรณีเรื่องเพศ ก็เป็นการเตือนใจ แต่ส่วนใหญ่จะเน้นความสูงอายุในเชิงบวก เป็นเรื่องของธรรมชาติ การเตรียมการก่อนชรา และการตอบแทนคุณผู้สูงอายุ ทั้งในส่วนของตัวผู้สูงอายุเองและครอบครัว

1.2 ประเภทวาทกรรม

ประเภทวาทกรรมเป็นกลวิธีทางอำนาจที่สร้างความชอบธรรมในการกำหนดความหมายผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรมได้อย่างแยบยล จากการวิจัยสามารถจำแนกเป็น 6 ด้านคือ การอธิบาย การโต้แย้ง การยกตัวอย่าง การเปรียบเทียบ การสั่งสอน และการสาธิต ดังนี้

(1) การอธิบาย เป็นประเภทวาทกรรมแรกที่มีมักจะพบในวาทกรรมผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรม โดยมีเป้าหมายเพื่อการอธิบายหรือการขยายความประเด็นผู้สูงอายุที่มีคุณค่า ตัวอย่างที่เห็นได้เด่นชัดก็คือ การอธิบายสำนวนต่างๆ ที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุ ซึ่งคนรุ่นใหม่อาจจะไม่รู้จัก จึงจำเป็นต้องใช้วาทกรรมอธิบายขยายความ ดังที่ปรากฏอยู่ในปทานุกรมสำนวนโวหาร และสำนวน คำนำ ตำนาน 4 ภูมิภาค ดังนี้ “โคแก่ชอบกินหญ้าอ่อน คือ ผู้ชายที่อายุมาก แต่ชอบผู้หญิงอายุน้อย” (สุภา พินนาศ, 2542: 46) “แกย่อนกินเข้า แกย่อนเกิดเมน (ย่อน = เพราะว่าเข้า = ข้าว เมน = นาน) = แก่เฒ่าเพราะกินข้าวและเกิดนาน (แต่โง่งงเรียกว่าแก่เปล่าๆ ไร้ประโยชน์)” (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2552: 18)

ประเภทวาทกรรมการอธิบายยังพบอยู่บ่อยครั้งในมิติตาสนาเช่น การอธิบายความหมายของคำว่า “ผู้สูงอายุคืออะไร” อาทิ “ถ้าสูงอายุจริง มันสูงทางจิตใจ หมายความว่ารู้เรื่องต่างๆ สมกับที่เกิดมานาน เรียกว่า รัตตัญญู ผู้รู้ราตรีนาน เป็นที่เคารพนับถือ เป็นที่เชื่อฟัง หมายความว่า รู้อะไรมาสมกับที่เกิดมานานอายุยาว” (พุทธทาสภิกขุ อ้างถึงในจินตนา สงค์ประเสริฐ, 2539: ปกหลัง)

หรือ การขยายความหมายของกฎไตรลักษณ์ให้บรรดาผู้สูงอายุรวมถึงบุคคลทั่วไปได้ตระหนักถึงความไม่แน่นอนของชีวิต โดยเฉพาะภาวะของความชรา เช่น

ไตรลักษณ์ ลักษณะสาม อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ 3 ประการ ได้แก่ 1. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง 2. ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่ไม่ได้ 3. อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน (คนไทยนิยมพูดสั้นๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และแปลง่ายๆ ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา”) ลักษณะเหล่านี้มี 3 อย่าง จึงเรียกว่าไตรลักษณ์ ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้มีธรรมเป็นสังขตะคือ สังขารทั้งปวงเป็นสามัญเสมอเหมือนกัน จึงเรียกว่า สามัญญลักษณะ

(พระพรหมคุณาภรณ์, 2551:119-120)

(2) การโต้แย้ง วาทกรรมการโต้แย้งหรือปฏิเสธนี้พบได้ในกรณีของการที่ผู้สูงอายุเริ่มมองว่าตนเองมีความอ่อนแอโดยเฉพาะด้านร่างกายและทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเองนั้นไร้ประโยชน์ จึงทำให้เกิดความพยายามโต้แย้งวิธีคิดดังกล่าว ด้วยการให้ศาสนาเป็นเครื่องมือปฏิเสธแนวคิดนั้นว่า ความสูงอายุนั้นถือเป็นประโยชน์ ดังเช่น

คนแก่นี้คิดว่าตัวเองไม่มีประโยชน์ แล้วอยู่ไปทำไม นี่ความคิดของท่านอย่างนั้น แต่ว่า ความจริงคนแก่อยู่ในบ้านมันเป็นประโยชน์ คนจีนเขาบอกว่า คนแก่เป็นเพชรน้ำหนึ่งของบ้าน บ้านไหนมีคนแก่อายุมาก เขาเรียกว่าเป็นมงคลแก่บ้านแก่เรือนของบ้านนั้น ใครไปมาหาสู่ได้พบคนอายุมากนี้ เขาสบายใจ เพราะฉะนั้นคนแก่นี้เป็นประโยชน์

(พระพรหมมัจฉาจารย์, 2552ก: 32)

หรือการโต้แย้งวิธีคิดของคนทั่วไปที่อาจมองว่า ผู้สูงอายุเป็นเพียงส่วนเกิน เช่น

ส่วนคนที่ยังไม่เข้าสู่วัยชราแล้ว ก็ยังมีคนชราอยู่ในบ้านของเราจะเป็นคนประเภทใดก็ตาม คนแก่ที่อยู่กับเรากับครอบครัวเรามากก็เป็นคนชราแล้ว ต้องเอาใจใส่นึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวอย่านึกว่าเป็นส่วนเกินเป็นอันขาด ต้องเอาใจใส่ดูแลให้ท่านสบายใจ เหมือนกับว่า เป็นผู้มีอาวุโสในครอบครัวของเรา บางทีเป็นคนไข้ แต่ว่าเลี้ยงลูกในบ้านจนท่านแก่แล้วก็ไม่ตายก็เรียกว่าเป็นผู้มีอุปการะแก่เราที่เป็นลูกในบ้าน คุณปู่คนนี้หรือว่าคุณยายคนนี้ได้เคยป้อนข้าวให้อาบน้ำเคยรีดเสื้อผ้าให้ เคยจัดหนังสือให้ออกไปส่งหน้าบ้าน ทำอะไรทุกอย่าง เป็นผู้มีการคุณแก่เรา เราก็ควรจะเอาใจใส่ดูแลช่วยเหลือให้ท่านสบายอกสบายใจตามสมควรแก่ฐานะก็นับว่าเป็นการปฏิบัติชอบต่อผู้เฒ่าผู้แก่ตามฐานะที่เราจะกระทำ

(พระพรหมมงคลจารย์, 2552ก: 33-34)

จุดที่น่าสังเกตก็คือ วาทกรรมได้แย่งจะมาพร้อมกับวาทกรรม “สั่งสอน” กล่าวคือเมื่อได้แย่งความคิดที่ผิดพลาดแล้ว ก็จะนำไปสู่การสั่งสอนให้ปฏิบัติตนใหม่ ดังรายละเอียดในหัวข้อที่ (4)

(3) **การยกตัวอย่าง** เช่นเดียวกันกับวาทกรรมการอธิบาย วาทกรรมการยกตัวอย่างเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยขยายความให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เป็นกลยุทธ์หนึ่งที่มีรากฐานมาจากศาสนาและมีแนวโน้มในเชิงสั่งสอน โดยรวมมักจะนำเสนอให้เห็นคุณค่าของผู้สูงอายุ

การยกตัวอย่างมีแนวทางต่างๆ ที่หลากหลาย อาทิ การยกตัวอย่างตนเองในฐานะผู้ปฏิบัติที่ดี อันจะทำให้เกิดการเลียนแบบได้ง่ายขึ้น เช่น การยกตัวอย่างการประพฤติตนให้มีความสุขในวัยชราของพระพรหมมงคลจารย์ ว่า “ใจคนนั้นไม่ยอมแก่ อาตมาเองนี้ใจมันยังไม่แก่ มันยังรู้สึกเหมือนกับ เรามันอายุ 30 หรือ 20 อยู่ตลอดเวลา มันยังไม่แก่ นะ คือ ยังคิดเรื่องงาน เรื่องการร่ำเรียงสนุกสนานอยู่ตามสภาพจิตใจ” (พระพรหมมงคลจารย์, 2552ก: 21)

นอกจากการใช้ในกรณีการยกตัวอย่างตนเองแล้ว ยังใช้ยกตัวอย่างผู้อื่นที่ประพฤติปฏิบัติได้ เช่น การยกตัวอย่างพระยาดำรงราชานุภาพเป็นแบบอย่างของผู้มีความกตัญญูต่อพ่อแม่

เสด็จในกรม...พระยาดำรงฯ ท่านไปกราบคุณแม่ทุกวัน พอจะไปทำงานก็ไปกราบ
บนตัก กราบเหมือนลูกน้อยกราบแม่ แล้วบอกว่า “ลูกจะไปปฏิบัติงานคุณแม่มี
อะไรให้ลูกรับใช้บ้าง?” แม่ก็ไม่มีอะไรหอกขอให้ลูกไปทำงานด้วยความสบายใจ”
ให้ศีลให้พร เลิกงานกลับถึงก่อนไปกราบแม่

(พระพรหมมิ่งคลาจารย์, 2552ข: 13)

นอกจากนั้น ยังอาจยกตัวอย่างนิทาน ตำนานของการเคารพผู้สูงอายุเพื่อที่จะ
ขยายความและเป็นการสั่งสอนไปในตัว เช่น พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (2552ก: 10-11) ยกตัวอย่าง
นิทานเรื่อง “พระฤาษีหำร้อย” เพื่อที่จะสอนใจคนให้รู้จักเรื่องความคุ้นเคยเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตของ
ผู้สูงอายุ นิทานดังกล่าวสอนให้รู้ว่า หากจะปล่อยให้ผู้สูงอายุไปอยู่ในที่ที่ไม่คุ้นเคยก็จะไม่เป็นสุข
เช่นเดียวกับพระฤาษีที่เคยอยู่แต่ในป่ามานาน แต่เมื่อเข้ามาพักในอุทยานของพระเจ้าแผ่นดิน
แม้จะเป็นสถานที่ที่ดีอุดมสมบูรณ์ แต่ทั้งพระฤาษีและลูกศิษย์กลับไม่สามารถอยู่ได้เพราะว่า ไม่
เคยชิน

(4) การเปรียบเทียบ เป็นวาทกรรมที่ใช้การเทียบเคียงให้เห็นและเข้าใจได้ง่าย
ขึ้น ไม่ต่างจากการยกตัวอย่าง และอาจกล่าวได้ว่าเป็นวาทกรรมที่มักจะใช้อยู่บ่อยครั้งเพื่อยกย่อง
ผู้สูงอายุมถึงการแนะนำให้ผู้สูงอายุทำหรือไม่ทำอะไร

หลักฐานที่ยืนยันให้เห็นเด่นชัดก็คือการใช้คำ สำนวน ภาษิต ที่มักจะใช้ “คำ” เพื่อ
เปรียบเทียบ เช่น “โคชอบกินหญ้าอ่อน” ก็ใช้คำว่า “โคแก่” เพื่อเปรียบเทียบกับ “คนแก่” และ
“หญ้าอ่อน” เพื่อเทียบกับ “คนหนุ่มสาว” เป็นต้น

การใช้คำเปรียบเทียบยังปรากฏในคำสอนต่างๆ เช่น การเปรียบเทียบพ่อแม่
เหมือนกับ “เทพเจ้า” หรือเป็นเสมือน “พระ” ดังคำสอนของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ที่ว่า

เรื่องพ่อแม่เนี่ยอยากจะขอฝากไว้หน่อยว่า ท่านเป็น “เทพเจ้า” ของเรา เป็นเทพเจ้า
ผู้ให้ชีวิตจิตใจ เลือดเนื้อ ให้อะไรทุกอย่างแก่เรา ที่เราได้มีชีวิตรอดมานี้ก็เพราะ
อะไร? ก็เพราะเจ้าประคุณพระ 2 องค์นั่นแหละ คือ พระ พ่อ พระ แม่

(พระพรหมมิ่งคลาจารย์, 2552ข: 14)

เช่นเดียวกันกับคำสอนของสมเด็จพระพุฒาจารย์ที่เปรียบเทียบพ่อแม่ประหนึ่ง
พระอรหันต์ ดังนี้ “พระอรหันต์นอกบ้าน พวกท่านไม่อาจล่วงรู้ได้ว่าองค์ไหนเป็นพระอรหันต์ พ่อแม่

ผู้เป็นพระอรหันต์ของลูกนี้สี่ของจริงแท้แน่นอน” (สมเด็จพระพุฒาจารย์ โต พรหมรังสี อ้างถึงใน สิรินทร จันศิริกาญจน, 2552: 147)

นอกจากการเปรียบเทียบด้วยคำที่ปรากฏในสำนวนและคำสอนแล้ว วาทกรรม เปรียบเทียบยังมิได้อีกหลากหลายแนวทาง เช่น การเปรียบเทียบระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิง การเปรียบเทียบระหว่างคนกตัญญูและอกตัญญู และการเปรียบเทียบระหว่างผู้สูงอายุไทยและต่างประเทศ ดังต่อไปนี้

“ร่างกายก็มีการเปลี่ยนแปลงไป ปวดตามข้อ ปวดแขนง ปวดขา อันนี้ก็เรียกว่าเป็น เทวทูตมาเตือน มาบอกให้เรารู้ไว้ว่า สภาพร่างกายนั้นกำลังเปลี่ยนไปสู่วัยชรา ผู้ชายก็เปลี่ยนไปตามแบบผู้ชาย ผู้หญิงก็เปลี่ยนเข้าสู่วัยชราตามแบบผู้หญิง” (พระพรหมมิ่งคลาจารย์, 2552ก: 20)

“คนอกกตัญญูอย่างยิ่ง คือ คนที่ไม่ยอมรับว่า ทุกคนในโลกเป็นหนี้บุญคุณต่อกัน อย่างแน่นแฟ้น คนที่มีความกตัญญูถึงที่สุด ก็คือ คนที่ยอมรับว่า แม้สัตว์พาหนะเช่น วัว ควาย ก็เป็นสิ่งที่มิบุญคุณ อย่าต้องกล่าวถึงบิดา มารดา ครูบาอาจารย์เลย” (พระธรรมโกศาจารย์, 2552 ก: 6)

ความจริงเรื่องอย่างนี้ในเอเชียเราหรือว่าในประเทศไทยเรานั้น ไม่ค่อยมีปัญหาอะไร เพราะว่า พ่อ แม่ ปู่ย่า ตายาย อยู่กับลูกกับหลานอยู่ในบ้านในเรือนได้ มีหน้าที่เลี้ยงหลานไป พอมีหลานก็อยู่กับหลานสบายใจแล้ว...แต่ว่าที่อื่นในประเทศตะวันตกเขาไม่อย่างนั้น คนแก่จะไปอยู่กับหลานนี้ไม่ค่อยได้

(พระพรหมมิ่งคลาจารย์, 2552ก: 8)

(5) การสั่งสอน เป็นวาทกรรมที่ใช้ค่อนข้างมากที่สุดเมื่อเทียบกับวาทกรรมทั้งหมดนี้ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากมิตินาในสังคมเกษตรกรรมส่งอิทธิพลอย่างสูงและพยายามทำหน้าที่สั่งสอนให้กับผู้คนให้เข้าใจเรื่องผู้สูงอายุ และการสั่งสอนที่เด่นชัดมากที่สุดก็คือการสั่งสอนเรื่อง “ความกตัญญู” ต่อผู้สูงอายุ ตัวอย่างเช่น

รังเกียจบิดามารดาในยามแก่ชรา หรือเจ็บไข้ร่ากับว่าเป็นสิ่งที่น่าขยะแขยงหรือน่ารำคาญ สืบบิดามารดา ไม่รู้สึกว่ามีบิดามารดา ตั้งแต่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ บุคคลอย่างนี้ไม่ได้ชื่อว่า บุตร เพราะเหตุที่ไม่ได้ยกบิดามารดาขึ้นจากนรกอันมีชื่อว่า ปุตะ นั่นเอง

(พระธรรมโกศาจารย์, 2552ข: 10)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสอุปมาว่า ถ้าบุตรจะพึงวางบิดามารดาไว้บนบ่าทั้งสอง
ของตน ประคับประคองท่านอยู่บนบ่านั้น ป้อนข้าวป้อนน้ำและให้ท่านถ่าย
อุจจาระ ปัสสาวะ บนบ่านั้นเสร็จ แม้บุตรจะมีอายุถึง 100 ปี และปรณิบัติท่านไป
จนตลอดชีวิต ก็ยังนับว่าตอบแทนพระคุณท่านไม่หมด

(พระไตรปิฎก อังถึงในสิรินทร ฉบับศิริกาญจน, 2552: 77)

การสั่งสอนยังปรากฏอยู่เสมอแม้กระทั่งในบทกวีต่างๆ เพื่อที่จะทำให้ผู้รับฟังสามารถ
จำและท่องได้ขึ้นใจ และทำให้ระลึกถึงบุญคุณของผู้สูงอายุ เช่น

อันบุคคลกตัญญูรู้คุณโลก	อุปโภคบริโภคมิให้หลย
ข้าวหรือเกลือผักหรือหญ้า	ปลาหรือไม้ ฯลฯ
รู้จักใช้อย่าทำลาย	ให้หายไป
อนึ่งคนต่อคนทุกคนนี้	ล้วนแต่มีคุณต่อกันนั้นเป็นไฉน
มองให้ดีดูให้เห็นเช่นนั้นไซ้	โลกรอดได้เพราะกตัญญูรู้คุณกัน

(พระธรรมโกศาจารย์, 2552ก: ปกหลัง)

หรือปรากฏอยู่ในบทกลอนเรื่อง “วิวาทพระสมุทร” ของรัชกาลที่ 6 ที่กล่าวถึงการ
ตอบแทนพระคุณของบิดามารดา (อ้างถึงในบรรลุ ศิริพานิช, 2550: 141)

เมื่อแก่เฒ่าหมายเจ้าช่วยรับใช้	เมื่อยามไข้หมายเจ้าช่วยรักษา
เมื่อยามถึงวันตายวายชีวา	หวังลูกช่วยปิดตาเมื่อสิ้นใจ

การสั่งสอนในบางครั้งก็ก้าวไปสู่การ “ประณาม” “สาปแช่ง” หากไม่ปฏิบัติตาม
เช่น การประณามลูกหลานที่ไม่กตัญญูว่า “เคยสังเกตมาหลายรายแล้ว คนที่ไม่รักพ่อแม่ ทำร้าย
พ่อแม่ด้วยวิธีการใดก็ตาม ชีวิตไม่ค่อยเรียบร้อยไม่ก้าวหน้า แม้จะมีความรู้ความสามารถแต่เวร
กรรมที่ทำกับพ่อแม่ส่งผลให้ตกต่ำ” (พระพรหมมงคลจารย์, 2552ก : 4) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า
ผู้สูงอายุยังคงมีอำนาจอยู่จึงสามารถใช้วาทกรรมดังกล่าวได้

(6) การสาธิต คือ วาทกรรมที่ทำให้เห็นจริง วาทกรรมสาธิตจะปรากฏเพื่อตอก
ย้ำให้เห็นคุณค่าของผู้สูงอายุ การสาธิตทำให้ผู้รับสารได้รับความรู้ผ่านการปฏิบัติมากกว่าการ

ท่องจำ ดังปรากฏในประเพณีช่วงสงกรานต์คือการรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ การบั้งสุกุลบรรพบุรุษ และพิธีกรรมค้าโพธิ์ค้าไฮผู้สูงอายุในภาคอีสาน

ทั้งนี้ การสาธิตก็มักจะเป็นวาทกรรมที่ทำความเข้าใจกับวาทกรรมอื่นๆ ด้วยเช่น วาทกรรมการอธิบายและสั่งสอนเพื่อที่จะทำให้ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะได้รับรู้นัยยะหรือความหมายเพิ่มเติมได้ ดังเช่น พระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้แสดงให้เห็นว่า การบั้งสุกุลไม่ใช่แต่เพียงการกระทำแต่เพียงอย่างเดียว แต่ควรที่จะทำคู่กับการอธิบายและสั่งสอนคือ

คนไทยเราเก็บกระดูกใส่โกศน้อยๆ ไว้ที่บ้าน วันสงกรานต์ก็เอาออกมาบั้งสุกุล เอามารดน้ำหอมเสียหน่อย แล้วก็บั้งสุกุลกัน เรียกว่า ทำบุญอุทิศให้แก่บรรพบุรุษ นั้นเป็นเรื่องที่ทำมาแล้ว แต่ว่ายังทำไม่สมบูรณ์ ถ้าให้สมบูรณ์ก็ต้องประชุม ลูกหลานให้มานั่งล้อมโกศนั้น แล้วเปิดโกศให้เขาดู หยิบกระดูกขึ้นมาให้เขาดู อธิบายให้เขาฟังว่า นี่เป็นกระดูกของใคร? โกศนี้มีกระดูกใคร? โกศนั้นมีกระดูกของใคร...ลูกหลานก็จะได้อ่านจะได้รู้เส้นสายของบรรพบุรุษว่าเกิดมาจากใคร แล้วลำต้นมันแตกกิ่งแตกก้านออกไปอย่างไร

(พระพรหมมิ่งคลาจารย์, 2552ข : 11)

กล่าวโดยรวม ประเภทวาทกรรมทั้ง 6 ประเภท วาทกรรมที่มักจะใช้บ่อยคือ วาทกรรมสั่งสอน ซึ่งอาจเนื่องมาจากในยุคสังคมเกษตรกรรม สถาบันศาสนาและสังคมก้าวเข้ามามีอิทธิพลสำคัญในสังคมอย่างมาก วาทกรรมการสั่งสอนจึงกลายมาเป็นวาทกรรมประเภทแรกที่สั่งสอนให้คนทั่วไปได้เข้าใจประเด็นเรื่องผู้สูงอายุทั้งในเชิงคุณค่าและความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ และเป็นที่น่าสังเกตว่า หากผู้สูงอายุมีอำนาจการสั่งสอนก็จะมีปริมาณมากและพัฒนาไปสู่การ “ประณาม” “สาปแช่ง” และแม้กระทั่ง “คำทอ” ได้

หลังจากนั้น จึงค่อยผนวกกับวาทกรรมประเภทอื่นๆ เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้นสำหรับกลุ่มผู้รับสารทุกกลุ่ม นับตั้งแต่การอธิบาย การยกตัวอย่าง การเปรียบเทียบ และการสาธิต อันทำให้การกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุดูนุ่มนวลขึ้น ทว่า ก็แฝงด้วยการใช้กลยุทธ์เชิงอำนาจในการสร้างความชอบธรรมในการกำหนดผู้สูงอายุ อย่างไรก็ตามก็ดีแต่ละวาทกรรมจะมีจุดเด่นที่แตกต่างกัน

ขณะที่การสาธิตก็จะได้รับการซึมซับผ่านการเห็นและการกระทำซึ่งจะเหมาะกับเยาวชน ส่วนวาทกรรมการอธิบายก็จะช่วยขยายความออกไป เช่นเดียวกันกับวาทกรรมการยกตัวอย่าง

และการเปรียบเทียบ แต่วาทกรรมทั้งสองนี้จะต่างจากวาทกรรมอธิบายคือ ช่วยทำให้ผู้รับสารเห็น “ภาพ” และสำหรับวาทกรรมเปรียบเทียบมักจะใช้ในส่วนวนภาษิตต่างๆ

อย่างไรก็ตามวาทกรรมทั้งหมดนี้มักจะทำงานไปแบบคู่ขนานเพื่อที่จะทำให้การเผยแพร่ วาทกรรมเป็นไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผลมากที่สุด เช่น กรณีของการสาธิตก็มักจะทำไปคู่กับการอธิบาย และการสั่งสอนไปพร้อมๆ กัน ดังที่อธิบายแล้วในข้างต้น

ในท้ายที่สุดวาทกรรมได้แย้งอาจเป็นวาทกรรมที่พบค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับวาทกรรม ประเภทอื่นๆ โดยจะใช้เมื่อผู้สูงอายู้สึกอ่อนแอไร้ค่า วาทกรรมดังกล่าวก็ต้องออกมาปฏิเสธพร้อมกับการให้กำลังใจเพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

1.3 ประเภทสื่อ

ประเภทสื่อที่ใช้ในสังคมเกษตรกรรม จำแนกเป็น 2 ด้านคือ สื่อสาระ และสื่อสาระบันเทิง ดังนี้

(1) **สื่อสาระ** เป็นรูปแบบวาทกรรมที่เน้นเนื้อหาสาระ อาจจำแนกแยกย่อยเป็น กลุ่มแรก คือ คำ เช่น คำสอน ภาษิต กลอน และกลุ่มที่สอง ธรรมะและคำเทศนาสั่งสอน

กลุ่มแรก คือ คำ คำสอน บทกลอน มักจะใช้คำที่สั้น กระชับ เพื่อที่จะสื่อ หมายให้เห็นภาพ บางครั้งอาจใช้การเปรียบเทียบได้อีกด้วย เช่น การใช้คำสอนที่ว่า “เฒ่าหัว ฐู” ก็เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นผู้สูงอายุที่ยังหมกหมุ่นในกิเลส หรือการใช้คำว่า “อาบนํ้าร้อนมา ก่อน” ก็แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีประสบการณ์มาก่อน

ส่วนกลุ่มที่สองคือ ธรรมะและคำเทศนา มักจะใช้มิติทางศาสนาพุทธเป็น ตัวกำหนด ดังนั้นจึงมักจะใช้คู่กับวาทกรรมประเภทคำสั่งสอนและใช้ร่วมกับภาษาบาลี ทำให้มี ความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เช่น การใช้คำบาลีเพื่ออธิบายให้เห็นความสำคัญของความกตัญญูดังนี้ “พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า นิมิตต สาธุรูปาน กตญญูกตเวทิตา ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของ คนดี” (พระพรหมมงคลจารย์, 2552 : 14)

วาทกรรมในรูปแบบสื่อสาระจะปรากฏอยู่ทั้งในการสื่อสารมุขปาฐะ เช่น การ พุจฉุ การสั่งสอนระหว่างพ่อแม่ลูก ครูกับลูกศิษย์ ตลอดจนการสื่อสารผ่านเอกสารที่บันทึกไว้ เช่น หนังสือธรรมะ พระไตรปิฎก อีกทั้งผลิตซ้ำในวิชาในสถาบันการศึกษาในปัจจุบัน เช่น วิชา ภาษาไทยที่สอนเกี่ยวกับสำนวนภาษาไทย ดังตำราเรื่อง “ปทานุกรมสำนวนโวหาร” (2542) “สำนวน คำนำ คำนำ 4 ภูมิภาค” (2552) “คำ: ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย” (2542) และ

สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ที่ศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุ เช่น “สังคมวิทยาภาวะสูงอายุ” (2539) บทความเรื่อง “ความชรา ภาพร่าง และการใช้ชีวิตในเมือง” (ม.ป.ป.) เป็นต้น

(2) **สื่อสาระบันเทิง** เป็นรูปแบบวาทกรรมที่ผสมระหว่างสาระกับบันเทิง เพื่อที่จะทำให้ไม่เกิดความเคร่งเครียดแต่ได้ทั้งสาระและความสนุกสนาน ตัวอย่างเช่น การใช้นิทาน การใช้สื่อพิธีกรรมหรือสื่อประเพณี อาทิ การรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุในวันสงกรานต์ ซึ่งนอกจากจะทำให้เรียนรู้ความกตัญญูแก่ผู้เฒ่าแล้ว ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมโดยเฉพาะบรรดาเด็ก ๆ ก็ยังได้รับความสนุกสนานจากการปฏิสัมพันธ์กับผู้สูงอายุไปในตัว

ทั้งสื่อสาระและสื่อสาระบันเทิง เป็นสื่อที่ทำงานควบคู่กันไปโดยมีเป้าหมายเพื่อที่จะตอกย้ำคุณค่าผู้สูงอายุ การตอบแทนพระคุณผู้สูงอายุ และทั้งหมดนี้ก็วางอยู่บนแนวคิดศาสนาเป็นสำคัญ สื่อทั้งหมดนี้มักจะเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ผ่านการสื่อสารมุขปาฐะและสื่อประเพณี แต่ทว่า ก็ยังมีการบันทึกผ่านเอกสาร และผลิตซ้ำในสถาบันการศึกษาในรายวิชาภาษาไทยและสังคมวิทยา มานุษยวิทยา อีกด้วย

อนึ่ง หากวิเคราะห์เพิ่มเติมถึงการผลิตสื่อทั้งสองประเภทนี้ก็จะพบว่า ผู้ผลิตสื่อแม้จะไม่มีตัวบุคคลที่ชัดเจน แต่ก็คาดการณ์ได้ว่า ผู้ผลิตวาทกรรมน่าจะเป็นผู้สูงอายุ ไม่ว่าจะเป็นปู่ย่าตายาย พ่อแม่ ครู และพระ เพราะเนื้อหาจะมีแนวโน้มมองคุณค่าผู้สูงอายุ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสถาบันศาสนาและสังคมที่เคารพยกย่องผู้สูงอายุ หรือ “วัยวุฒิ” และใช้สื่อทั้งสาระและสื่อสาระบันเทิงแพร่กระจายสู่คนในครอบครัวและสังคม

2. ปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม

จะพิจารณาบริบทของสังคมเกษตรกรรมที่มีผลต่อการกำหนดวาทกรรม สามารถจำแนกเป็นมิติด้านสังคมและวัฒนธรรม และการสื่อสาร

2.1 มิติด้านสังคมและวัฒนธรรม

ในยุคสังคมเกษตรกรรม มิติด้านสังคมและวัฒนธรรม อาจจำแนกได้เป็นมิติสังคมเกษตรกรรม และมิติศาสนา ดังนี้

ในด้านแรก สังคมในยุคเกษตรกรรม เป็นสังคมที่เคารพผู้สูงอายุในฐานะภูมิปัญญาและผู้รู้ (สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, ม.ป.ป. และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539) ดังหลักฐานที่ปรากฏในคำสำนวนต่างๆ ซึ่งมักจะยกย่องคุณค่าและการตอบแทนพระคุณผู้สูงอายุ เช่น “ผู้อาวุโส” “ผู้เฒ่า

ผู้แก่” “ร่วมโพธิ์ร่วมไทร” “ผู้หลักผู้ใหญ่” “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” เป็นต้น ซึ่งถือเป็นการยกย่องแล้ว ยังมุ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ใหญ่มีความรับผิดชอบ มีประสบการณ์ ควบคุมอารมณ์ได้มากกว่า อีกทั้งเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับเด็ก (ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2542: 185)

รวมถึงการมี “คำเรียกญาติ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเคารพผู้อาวุโสในสังคม และผู้อาวุโสเหล่านั้นก็มักจะทำให้การอุปถัมภ์ทั้งด้านวัตถุ การอบรม การศึกษาแก่ผู้น้อย (สนธิ สมัครการ, 2545: 251) การเคารพผู้อาวุโสไม่เพียงแต่อยู่ในบ้านเท่านั้น แต่ได้แพร่กระจายไปสู่ภายนอกบ้านได้อีกด้วย เช่น การเรียกคนแปลกหน้าด้วยคำว่า ลุง ป้า น้า อา ปู่ย่า ตายาย เป็นต้น (เนื่องน้อย บุญยเนตร, 2542: 147)

พัทธยา สายหนู (2526: 12-13) ขยายความว่า เนื่องจากสังคมไทยในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรม คนไทยส่วนใหญ่ทำอาชีพเพาะปลูก จึงสืบทอดด้วยประสบการณ์ ผู้ที่เกิดก่อนจึงกลายเป็นผู้เลี้ยงดูสั่งสอนคนรุ่นใหม่ ทำให้เกิดการตระหนักถึงบุญคุณของพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ผู้สูงอายุจึงมีสถานภาพเป็นผู้มีประโยชน์ต่อลูกหลานและชุมชน ประกอบทั้งสังคมในอดีตยังไม่มีสถาบันการศึกษาจึงทำให้ความรู้ที่มีอยู่กลายเป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่า ยิ่งมีอายุมากก็ยิ่งมีประสบการณ์ แม้กระทั่งในส่วนราชการของในระดับเจ้าขุนมูลนายก็มีลักษณะเดียวกัน คือ ผู้น้อยก็อาศัยการเล่าเรียนฝึกตนจากผู้หลักผู้ใหญ่ ไม่ได้วัดจากปริญญาวุฒิปัตร์ จึงต้องเคารพผู้ใหญ่ อยุ่ราชการและระบบอาวุโสเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเลื่อนขั้นหรือ “วัยวุฒิ” ในเวลาเดียวกันผู้ใหญ่ในราชการเมื่อเข้าวัยสูงอายุก็สะสมข้าทาสบริวารและสมบัติไว้จำนวนมากทำให้มีลูกหลานบริวารคอยเอาใจจึงไม่มีปัญหาเรื่องความกตัญญู ดังที่พัทธยา สรุปไว้ว่า

สภาพชีวิตในสังคมไทยสมัยก่อนซึ่งเอื้อให้เกิดลักษณะในวัฒนธรรมไทยที่มีลูกหลานคนรุ่นเยาว์เคารพนับถือคอยห่วงใยดูแลผู้ใหญ่ เช่น พ่อ แม่ ที่แก่เฒ่าเป็นพิเศษโดยเฉพาะและผู้สูงอายุอื่นๆ โดยทั่วไป ไม่ว่าในระดับชนชั้นชาวบ้านหรือชนชั้นปกครอง

(พัทธยา สายหนู, 2526: 13)

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2539: 93-94) ยังได้สรุปบทบาทของผู้สูงอายุในสังคมไทยในอดีตไว้ 5 ประการคือ (1) บทบาทเป็นครูหรือผู้ถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์ การสั่งสอนอบรมลูกหลาน โดยกล่าวได้ว่าเป็น “ครูตลอดชีวิตของบุตรหลาน” (2) บทบาทเป็นที่ปรึกษา คือ บทบาทเพื่อตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมในครอบครัวและชุมชน ผู้สูงอายุจึงเปรียบได้ดัง “เสาหลักของครอบครัว” (3) บทบาทเป็นผู้นำทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น การได้รับการยกย่องเป็น

มัคนายกวัด (4) บทบาทเป็นผู้นำทางสาธารณสุข โดยเฉพาะการรักษาแบบแพทย์พื้นบ้าน และ (5) บทบาทเป็นผู้นำทางการเมือง ดังที่ปรากฏในกรณีของผู้นำทางการเมืองในชุมชน บทบาททั้งหมดนี้เป็นบทบาทที่ตอกย้ำให้เห็นคุณค่าของผู้สูงอายุในสังคมอดีต

เมื่อพิจารณาย้อนหลังถึงสังคมชนเผ่าต่างๆ ก็มีลักษณะเดียวกัน สังคมดังกล่าวให้การยกย่องผู้สูงอายุในบทบาทที่สูง เพราะเป็นผู้มีความรู้ สัมผัสประสบการณ์มากมาย เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ต่างๆ เช่น การศึกษาของนักมานุษยวิทยาก็พบว่า ผู้สูงอายุในชนเผ่าต่างๆ ต่างได้รับการยกย่อง ได้รับเกียรติ ดังชนเผ่าเอสกิโมที่อายุมากขึ้นก็ยังคงทำงานหนักทำหน้าที่ในสังคมต่อเนื่อง และกลายเป็นผู้ที่รวบรวมประวัติของตระกูล เป็นผู้ให้คำปรึกษาหารือ สอนบทเรียน และฝึกทักษะให้กับคนรุ่นหลัง เช่นเดียวกันกับชนเผ่าชาวมัวในแปซิฟิกตะวันตกเฉียงใต้ การเป็นคนชราเป็นช่วงเวลาที่ดีที่สุด คือเป็นอิสระ ไม่ต้องทำงานหนัก ใช้เวลาพักผ่อน ทำงานบ้านเล็กๆ น้อยๆ ได้รับการยกย่องเป็นผู้ตัดสินใจเรื่องสำคัญต่างๆ และเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม (สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, ม.ป.ป.: 141-142)

สำหรับมิติที่สองคือ สถาบันศาสนา เป็นสถาบันหลักที่ก้าวเข้ามากำหนดกฎเกณฑ์ ประเด็นเรื่องความสูงอายุโดยตรงในสองด้าน คือ ความสูงอายุเป็นเรื่องธรรมดาโลกตามกฎไตรลักษณ์ และการตอบแทนพระคุณผู้สูงอายุตามหลักความกตัญญู

ในด้านแรก ความสูงอายุเป็นเรื่องธรรมดาโลกตามกฎไตรลักษณ์ เป็นแนวคิดสำคัญที่สถาบันศาสนาใช้อธิบายความเสื่อมของร่างกายมนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ตามธรรมชาติ เช่นเดียวกันกับการเกิดแก่เจ็บตาย ดังนั้น ผู้สูงอายุหรือผู้คนทั่วไปจึงต้อง “ปลง” กับสภาพร่างกาย ด้วยการเจริญมรณานุสติหรือพร้อมที่จะตาย ดังบทกลอนของพระธรรมวโรดม (อุตตโม) วัดราชาธิวาส (อ้างถึงในจินตนา สงค์ประเสริฐ, 2539: 44)

ความตายไม่ยกเว้น	ใครใคร
ตายแน่นอนสงสัย	อย่าเศร้า
อย่าห่วงสิ่งใดใด	ทั้งหมด
ประคองจิตอย่าร้อนร้าว	มุ่งให้ตายดี

นอกจากนั้น ยังต้องปฏิบัติตนให้พร้อมกับความชราที่มาถึง และคำตอบในมิติศาสนาก็คือ การทำความดีให้สูงขึ้นเท่ากับอายุของตนที่สูงขึ้นดังคำว่า “รัตตัญญู” (พุทธทาสภิกขุ อ้างถึงในจินตนา สงค์ประเสริฐ, 2539: หลังปกหน้า) เพื่อที่ว่าตายไปจะเกิดในสภาพภูมิที่ดีกว่า (จินตนา สงค์ประเสริฐ, 2539: 44)

ด้านที่สอง คือ ความกตัญญู เป็นหลักการสำคัญที่ช่วยอธิบายการตอบแทนผู้สูงอายุ เพราะมองว่าผู้สูงอายุคือผู้ที่มีพระคุณ สมควรที่จะต้องตอบแทน หากไม่แล้วก็จะกลายเป็นคนอกตัญญู ได้รับการประณามและสาปแช่งจากผู้คนรอบข้างและสถาบันศาสนา

2.2 มิติด้านการสื่อสาร

สถาบันการสื่อสารในยุคสังคมเกษตรกรรม คือ การสื่อสารมุขปาฐะ และสื่อพื้นบ้านหรือสื่อพิธีกรรม และทั้งสองสื่อนี้ต่างพากันมุ่งสู่วาทกรรมคุณค่าผู้สูงอายุ

ในด้านแรก การสื่อสารมุขปาฐะ เป็นการสื่อสารที่ใช้คำพูด ตลอดจน คำ สำนวน บทกลอนต่างๆ ที่กล่าวถึงผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นคุณค่าผู้สูงอายุ ทั้งด้านประสบการณ์ ความมีอาวุโส เช่น “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” “อาบนํ้าร้อนมาก่อน” ในทางตรงกันข้าม อาจมีคำสำนวนในด้านลบแต่ก็เป็นการเตือนสติให้ผู้สูงอายุทำหน้าที่ของตนเอง เช่น “คนจะแก่ แก่ความรู้ ใซ้อยู่นาน” “แก่มะพร้าว เฒ่ามะละกอ” เป็นต้น รวมถึงการเตือนสติไม่ให้หมกมุ่นและใช้อำนาจในเรื่องเพศ ดังคำว่า “เฒ่าห้วง”

ด้านที่สอง สื่อพื้นบ้านหรือสื่อพิธีกรรม เป็นสื่อที่มีมาในอดีตมุ่งเป้าหมายการทำเพื่อตกย้ำคุณค่าและความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ ดังเช่น พิธีกรรมรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ การบั้งสุกุล การไหว้ครูในพิธีกรรมต่างๆ พิธีคำโพธิ์คำไฮในภาคอีสาน การไหว้เจ้า ไหว้บรรพบุรุษของชาวจีนเชื้อสายไทย ก็ถือเป็นการเคารพผู้สูงอายุและบรรพบุรุษอีกด้วย

การสื่อสารมุขปาฐะและสื่อพื้นบ้าน แม้จะเป็นเรื่องอดีตและโบราณ ทว่า กลับได้รับการผลิตซ้ำจากอดีตจวบจนปัจจุบันทั้งในชีวิตประจำวัน เช่น การสั่งสอนผ่านมุขปาฐะ พิธีกรรมต่างๆ รวมถึงที่บันทึกอยู่ในหนังสือ คำสอนทางศาสนา และบทความวิชาการต่างๆ จึงย่อมทำให้วาทกรรมคุณค่าผู้สูงอายุไม่อาจจางหายไปโดยง่าย แม้สังคมอาจแปรเปลี่ยนไปก็ตามที และนั่นทำให้การวิเคราะห์เอกสารผู้สูงอายุที่เกี่ยวข้องกับสถาบันศาสนาก็อาจไม่จำเป็นต้องขุดคุ้ยลงไปในอดีตแต่สามารถใช้เอกสารปัจจุบันเพราะถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องไม่เปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาวาทกรรมผู้สูงอายุในยุคแรกสามารถสรุปได้ตามตารางที่ 4 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4: สรุปการวิเคราะห์วาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในยุคแรก สังคมเกษตรกรรม

การวิเคราะห์วาทกรรม	ผู้สูงอายุในยุคแรก: ความชราตามธรรมชาติโลก
1. ตัวบท	
1.1 ประเภทเนื้อหา	
1.1.1 กาย	ร่างกายเสื่อมได้ตามธรรมชาติ เช่น “ไม้ไผ่ผืน” และ “สังขารไม่เที่ยง” บางกรณีกายไม่เสื่อมแต่ใช้ในทางที่ผิด เช่น “เฒ่าหัวงู” จึงต้องเตือนใจผู้สูงอายุ
1.1.2 ใจ	การเตรียมใจก่อนแก่ โดยเฉพาะในธรรมะสอนใจผู้สูงอายุของพระพรหมมิ่งคลาจารย์สั่งสอนให้เตรียมใจก่อนแก่
1.1.3 สังคม	-การเป็นผู้เชี่ยวชาญมีสถานภาพที่สูง ดังคำว่า “ผู้อาวุโส” “ผู้หลักผู้ใหญ่” “ผู้เฒ่า” และคำภาษิต “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” “อาบน้ำร้อนมาก่อน” -พร้อมกันนั้น ยังเตือนใจผู้สูงอายุให้ทำประโยชน์ต่อคนอื่น ๆ มิฉะนั้นจะกลายเป็นคนไร้ค่า เช่น “แก่กะโหลกกะลา” “แก่มะพร้าวเฒ่ามะละกอ”
1.1.4 จิตวิญญาณ	-การให้ความสำคัญตอบแทนบุญคุณผู้สูงอายุ ดังปรากฏในคำว่า “ร่วมโพธิ์ร่วมไทร” “เพชรในบ้าน” และคำสอนพุทธศาสนาเรื่อง “ความกตัญญูทดแทน” -นอกจากนั้น การเตือนสติเรื่อง “กฎไตรลักษณ์” คือ การเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมชาติ ทำให้ต้องรู้จักปลง
1.2 ประเภทวาทกรรม	
1.2.1 การอธิบาย	การให้คำอธิบายความหมายของคำภาษิตต่างๆ ที่เน้นความเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” หรือการให้คำอธิบายแก่ความแก่หรือกฎไตรลักษณ์ตามศาสนา
1.2.2 การยกตัวอย่าง	การยกตัวอย่างผู้กตัญญูรู้คุณเป็นเช่นไร การยกตัวอย่างบุคคลที่เตรียมใจก่อนแก่ หรือการยกตัวอย่างชีวิตของผู้อธิบาย
1.2.3 การเปรียบเทียบ	การเปรียบเทียบระหว่างผู้กตัญญูและผู้เนรคุณ หรือการเปรียบเทียบบทบาทผู้สูงอายุในสังคมอดีตและปัจจุบัน

ตารางที่ 4 (ต่อ): สรุปการวิเคราะห์วาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในยุคแรก สังคมเกษตรกรรม

การวิเคราะห์วาทกรรม	ผู้สูงอายุในยุคแรก: ความชราตามธรรมดาโลก
1.2.4 การสั่งสอน	เป็นการสั่งสอนในมิติทางธรรมะ ทั้งการให้ผู้สูงอายุเตรียมใจ และการสั่งสอนลูกหลานให้คำนึงถึงความกตัญญู รวมถึงประณามและสาปแช่งไปพร้อมกัน เช่น “เคยสังเกตมาหลายรายแล้ว คนที่ไม่รักพ่อแม่ ทำร้ายพ่อแม่ด้วยวิธีการใดก็ตาม ชีวิตไม่ค่อยเรียบร้อยไม่ก้าวหน้า แม้จะมีความรู้ความสามารถแต่เวรกรรมที่ทำกับพ่อแม่ส่งผลให้ตกต่ำ” (พระพรหมมงคลจารย์ 2552ก: 40)
1.2.5 ได้แย้ง/ต่อสู้	การโต้แย้งมิให้ผู้สูงอายุคิดว่าตนเป็นส่วนเกินในสังคมแต่ยังคงมีบทบาทต่อลูกหลาน “ส่วนคนที่ยังไม่เข้าสู่วัยชราแล้ว ก็ยังมีคนชราอยู่ในบ้านของเรา จะเป็นคนประเภทใดก็ตาม... นี่ก็ว่าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว อย่างนี้ก็เป็นส่วนเกินเป็นอันขาด...” (พระพรหมมงคลจารย์ 2552ก: 33)
1.2.6 การสาธิต	การสาธิตให้เห็นถึงคุณค่าของผู้สูงอายุ เช่น ประเพณีรดน้ำดำหัว เป็นต้น
1.3 ประเภทสื่อ	
1.3.1 สื่อสาระ	1. ภาษิต / คำพังเพย / วลี / กลอน จะใช้คำสั้นๆ สำหรับการจดจำ 2. ธรรมะ / คำเทศนาสั่งสอน จะใช้ภาษาบาลี และผนวกการสั่งสอน ทั้งนี้ มักจะสื่อสารด้วยมุขปาฐะ หรือภาษาเขียนมากกว่า ภาษาภาพ
1.3.2 สื่อสาระบันเทิง	ประเพณีต่างๆ เช่น การรดน้ำดำหัว การบั้งสุกในช่วงสงกรานต์ จะเน้นการสาธิตทำให้เข้าใจง่ายและซึมซับนับตั้งแต่เด็ก
2. ปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม	
2.1 สังคมและวัฒนธรรม	1. มิติศาสนา โดยเฉพาะเรื่องกฎไตรลักษณ์ และความกตัญญู 2. มิติสังคม คือ การยกย่องผู้สูงอายุ เพราะในสังคมอดีตผู้สูงอายุเป็นภูมิปัญญา เพราะยังมิได้มีสถาบันอื่นใดในสังคมเข้ามาแทนที่บทบาทผู้สูงอายุ
2.2 การสื่อสาร	การสื่อสารผ่านสื่อประเพณี เช่น พิธีรดน้ำดำหัว การทำบั้งสุกในวันสงกรานต์

3. ผลลัพธ์ที่ได้จากการวิเคราะห์วาทกรรมอัตลักษณ์

จากการวิเคราะห์วาทกรรมผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรม แสดงให้เห็นผลพวงที่ตามมาสองประการคือ อัตลักษณ์และความรู้ ดังนี้

3.1 อัตลักษณ์

วาทกรรมอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรมกำหนดอัตลักษณ์ที่หลากหลายอย่างน้อย 3 ด้าน โดยเน้นมิติความชราเป็นเรื่องธรรมชาติตามแนวคิดทางศาสนา ได้แก่

ด้านแรก ผู้สูงอายุในด้านบวก หรือ “ผู้มีคุณค่า” โดยเฉพาะการพิจารณามิติเชิงสังคมที่มองว่า ผู้สูงอายุคือ “ผู้มีอำนาจ” “ผู้เชี่ยวชาญ” เพราะเป็นผู้มีประสบการณ์สั่งสมยาวนานด้วยตนเอง และที่สำคัญคือ เมื่อเป็นผู้มีอำนาจเป็นผู้เชี่ยวชาญ ผู้สูงอายุก็นับบทบาท “ผู้ช่วยเหลือผู้อื่นและสังคม” หากไม่แล้วนั้นก็ก่อให้เกิดการมองผู้สูงอายุไร้คุณค่า

และด้วยประโยชน์เชิงสังคม ก็ส่งผลเชื่อมโยงต่อมิติด้านจิตวิญญาณที่กำหนดให้ผู้สูงอายุเป็น “ผู้มีพระคุณ” และคนรุ่นหลังต้องตอบแทนพระคุณ

ด้านที่สอง แม้จะพบมิติเชิงลบ หรือ “ผู้อ่อนแอ” ดังที่ปรากฏในมิติด้านกายและใจ ในด้านร่างกายแม้จะนำเสนอให้เห็นว่า “ร่างกายแก่เฒ่าเสื่อมโทรม” หรือ “ไม่ใกล้เคียง” ทว่า อัตลักษณ์ดังกล่าวกลับเชื่อมโยงกับมิติเชิงจิตวิญญาณหรือศาสนา คือ “สังขารไม่เที่ยง” ในทำนองเดียวกันมิติด้านจิตใจที่แม้จะเริ่มอ่อนแอแต่กลับใช้มิติจิตวิญญาณมาช่วยแก้ไขปัญหาด้วยการเตรียมใจก่อนวัยชรา อันทำให้สามารถแก้ไขได้ด้วยศาสนา

ด้านที่สาม ยังปรากฏอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุอีกประการคือ “เฒ่าหัวงู” “ไก่แก่แม่ปลาช่อน” ถึงแม้จะมองมิติทางเพศของผู้สูงอายุ แต่ในอีกแง่มุมหนึ่งแสดงให้เห็นอำนาจของผู้สูงอายุเมื่อเติบโตจะต้องรู้จักอดกลั้นเรื่องเพศ และในบางกรณีต้องใช้ “ธรรมะ” เข้าข่ม

จากอัตลักษณ์ทั้งหมดพบว่า อัตลักษณ์ด้านแรกมีพลังและอิทธิพลมากกว่า ด้วยประเภทของวาทกรรมต่างๆ นับตั้งแต่ การอธิบาย การยกตัวอย่าง การเปรียบเทียบ การสั่งสอน การโต้แย้ง และการสาธิต และเผยแพร่ผ่านการสื่อสารในชีวิตประจำวันในสถาบันครอบครัว ศาสนา และโรงเรียนสู่ทั้งกลุ่มลูกหลาน ผู้สูงอายุ และคนทั่วไป กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การสร้างอัตลักษณ์ในยุคแรกนี้ผู้สูงอายุเป็นผู้เริ่มปลูกฝังอัตลักษณ์นับตั้งแต่เด็กจนเติบโตใหญ่ จึงทำให้ซึมซับอย่างรวดเร็วและสร้างภาพในด้านบวก

ยิ่งไปกว่านั้น อัตลักษณ์ทั้งหมดแม้จะดูเหมือนขัดแย้งกัน เช่น “ผู้เชี่ยวชาญ” “ไม่ใกล้ฝั่ง” “เฒ่าหัวงู” แต่กลับเชื่อมร้อยกันด้วยประเด็นเรื่องศาสนาเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาผู้สูงอายุ ตลอดจนการมองเรื่องอำนาจของผู้สูงอายุในฐานะผู้เชี่ยวชาญ ทำให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุในยุค สังคมเกษตรกรรมกลายเป็นผู้มีคุณค่า

3.2 ความรู้

จากการวิเคราะห์วาทกรรมในยุคแรกพบว่า อำนาจจากสถาบันต่างๆ ในยุคสังคมเกษตรกรรมได้สร้าง “ความรู้” มาเป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรม

ความรู้ที่ได้อาจจำแนกเป็น “ธรรมะที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ” เช่น “กฎไตรลักษณ์” “ความกตัญญู” “การเตรียมใจก่อนชรา” ซึ่งพบในชีวิตประจำวันและศาสนา ความรู้เกี่ยวกับ “คุณค่าผู้สูงอายุ/บทบาทผู้สูงอายุ” ซึ่งปรากฏใน “คำ สำนวน ภาษิต” ในวิชาภาษาไทยและสังคมวิทยา มานุษยวิทยา อีกทั้งปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน และพิธีกรรมต่างๆ

ความรู้ทั้งหมดนี้ยังผลทำให้เกิด “ผู้เชี่ยวชาญ” หรือผู้ที่จะกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุคือ “พระ” “ครู” “นักวิชาการ” ซึ่งแม้อาจยังไม่ถึงวัยสูงอายุ แต่กลับมีอำนาจในการกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ (แต่อย่างไรก็ตาม ผู้รู้ดังกล่าวส่วนใหญ่ก็จะมีวัยที่เป็นผู้สูงอายุ) และที่สำคัญคือ ตัวผู้สูงอายุเองที่เป็นส่วนหนึ่งที่กำหนดความรู้และถ่ายทอดความรู้ ทำให้สถานภาพของผู้สูงอายุยังคงอยู่ในระดับสูง

สรุปวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในยุคสังคมเกษตรกรรม

จากการขุดคุ้ยวาทกรรมในยุคเกษตรกรรมในพื้นที่ที่หลากหลายก็พบว่า พื้นที่ที่กำหนดวาทกรรมผู้สูงอายุยุคแรกก็คือ สถาบันสังคมและศาสนา

เมื่อพิจารณาวาทกรรมในสองด้านตามแนวคิด Fairclough ทั้งในด้านตัวบทและปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรมพบว่า

ในด้านตัวบท ประกอบด้วยเนื้อหา ประเภทวาทกรรม และประเภทสื่อ จะมีความสอดคล้องกันกล่าวคือ ประเภทเนื้อหาที่ปรากฏนั้นจะวางอยู่บนมิติเชิงจิตวิญญาณหรือศาสนาที่คอยกำกับมิติกาย ใจ และสังคม กล่าวคือ ความสูงอายุเป็นเรื่องของธรรมชาติไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ที่สำคัญคือ การเป็นผู้สูงอายุก็สามารถเป็นคนดีและมีประโยชน์ได้ในบริบทของสังคมเกษตรกรรม (ต่างไปจากในสังคมอุตสาหกรรมที่มองว่า ความแก่ชรามีนัยยะด้านลบโดยเฉพาะความอ่อนแอและพึ่งพิง ซึ่งจะกล่าวถึงในบทถัดไป)

เมื่อพิจารณาถึงประเภทวาทกรรม นอกจากจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่สร้างความชอบธรรม ในการกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุแล้ว ยังสอดคล้องกับประเภทเนื้อหาที่มุ่งเน้นจิตวิญญาณหรือ ศาสนา ประเภทวาทกรรมที่มักจะนิยมใช้ก็คือการสั่งสอนเป็นหลัก และในบางครั้งก็อาจเลยไปถึง การประณามหรือสาปแช่งคำทอหากไม่ยึดมั่นหรือปฏิบัติตามหลักศาสนา รวมถึงหากพิจารณาถึง ผู้ผลิตวาทกรรมในยุคนี้ที่แม้ไม่อาจจะระบุได้ชัดเจนว่าคือใคร แต่ก็อาจอนุมานได้ว่าเป็นผู้สูงอายุ เพราะเน้นเนื้อหาการกำหนดอัตลักษณ์ในเชิงบวก ก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงการที่ผู้สูงอายุยังคงมี อำนาจในการกำหนดตนเอง จึงใช้วาทกรรมประเภท “สั่งสอน” ได้ ส่วนวาทกรรมอื่น เช่น การ อธิบาย การยกตัวอย่าง การเปรียบเทียบ การสาธิต และการโต้แย้งจะเข้ามาประกอบ

สำหรับประเภทสื่อในยุคนี้ ยังใช้สื่อสาระ คือ สื่อมุขปาฐะ และสื่อสาระบันทึกลง คือ สื่อ พิธีกรรมต่างๆ เช่น การรดน้ำดำหัว พิธีบั้งสุกุล เพื่อจะสื่อสารและสร้างอัตลักษณ์ด้านบวกให้กับ ผู้สูงอายุยุคนี้

อีกทั้ง เมื่อพิจารณาในด้านของปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรมพบว่า สถาบันศาสนา สังคม และการสื่อสารพื้นบ้าน ต่างประสานกันเพื่อกำหนดความหมายผู้สูงอายุในแง่บวก และผลิต ข้ำจากอดีตสู่ปัจจุบัน จึงทำให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุไม่สูญหายไปแม้สังคมจะแปรเปลี่ยน

ผลพวงที่ได้จากการวิเคราะห์วาทกรรมในยุคนี้ ก็คือ การกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ ออกมาอย่างน้อยสามด้านคือ ด้านบวก ได้แก่ ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญและผู้มีพระคุณ ด้านลบ คือ ความ อ่อนแอด้านร่างกายหรือสังขารไม่เที่ยง และด้านที่สาม มิติทางเพศ คือ เฒ่าหัวงู โดยที่อัตลักษณ์ แรกและที่สองจะมีอิทธิพลค่อนข้างมากและเป็นวาทกรรมหลักในสังคม ส่วนอัตลักษณ์ที่สามจะ เป็นวาทกรรมรองที่เตือนสติผู้สูงอายุ ทั้งนี้ อัตลักษณ์ทั้งหมดนี้ก็คงอยู่ภายใต้สถาบันศาสนาเป็น สถาบันหลักที่เข้ามากำหนดความหมายดังกล่าว

ผลลัพธ์ที่สำคัญอีกประการก็คือ การกำหนดความหมายดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับในหมู่ คนทั่วไปเนื่องด้วยการยกระดับการอธิบายผู้สูงอายุด้วยการสร้างองค์ความรู้อย่างน้อยสองชุด คือ ศาสนา คือ กฎไตรลักษณ์ ความกตัญญู และความรู้ชุดบทบาทผู้สูงอายุในสังคมอดีตที่เน้นคุณค่า ผู้สูงอายุ และนั่นจึงทำให้วาทกรรมอัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นดูน่าเชื่อถือและผู้ที่ได้รับวาทกรรมก็ยอมรับ โดยง่ายและนำแนวทางดังกล่าวไปกำหนดวิธีคิดของคนในสังคมยุคนี้ได้อีกระดับหนึ่ง ดังเช่น การกำหนดวิธีคิดของคนอื่นให้กตัญญูกตเวทิตะและเคารพผู้สูงอายุ เป็นต้น